

նաևանդ 5.—6. դարուն, երբ Բասեն կը կազմէր արեւմտեան սահմանը Պարսից տիրապետութեան ընդդէմ Հոմայեցիներու եւ Բողբերդ—Հասանկալէն իր կարեւոր ուղղափառ տական դիրքին պատճառաւ թշնամի յարձակումներու շատ յաճախ ենթակայ էր: Հաւանաբար Պարսից Վաղարշ թագաւորն իր շինարարութիւններու⁵⁰ ժամանակ մասնաւոր ուշադրութիւն դարձուցած ըլլայ Բողբերդի ամրոցին եւ անոր բաղանիքներուն կառուցմամբ: Եւ այս իրողութիւնը միանգամայն առիթ տուած ըլլայ Մովսէս Սորենացուի Վաղարշաւանի⁵¹ աւանդութեան ծագման:

Ինչպէս որ թանձրամած խաւարի մէջ երբ լուսաշող ճառագայթ մը մուտ գործէ, տակաւ տակաւ առարկաներն իրենց իրական պատկերը կը ստանան, այսպէս ալ, կը կարծենք, թէ մեր մանրակրկիտ քննութիւններու լոյսին շնորհիւ Բողբերդ—Աւնիկ ամրոցը թութափելով իր վրայէն դարերու ստուերամած մշուշը՝ իր հարազատ կերպարանքով կանգնած կը կենայ մեր աչքին առջեւ Բասենի դաշտին մէջ:

Այն տեղ, ուր այսօր Ուզուն Հասանի անունը կը տիրապետէ, կար ուրեմն հայկական բնիկ եւ սիրելի անուն մը: Այդ ամրոցը մեր պատմութեան եւ մատենագրութեան մէջ կոչուած է՝ Ղազար Փարպեցիէն

⁵⁰ Համեմատել Nöldeke, Tabari: Geschichte der Araber und Perser, 1879, էջ 134. — Arthur Christensen, L'Iran sous les Sassanides, Copenhagen 1936, էջ 291, ծն. 5.

⁵¹ Մովսէս Սորենացիին հետեւելով բառական կերպով կը կրկնեն նոյն աւանդութիւնը Վաղարշաւանի վրայ յաջորդ հայ պատմագիրները. այսպէս օրինակ Ասողիկ, Վարդան, Սամուէլ եւն: Իսկ Լաստիվերացի դիտէ Դաստակերտն մեծ Վաղարշաւան. խօսելով Տուղրիկ արշաւանքներուն մասին, կ'ըսէ, եկեալ մինչեւ ի դաւանն Բասեն եւ մինչեւ ի դաստակերտն մեծ, որ կոչի Վաղարշաւան, քանդեալ ապականեցին դաւանս քանն եւ շորս սրով եւ հրով (Պատմ., էջ 54), եւ այս կը շարունակէ: Եւ կամէին այնու ձեռնարկութեամբ դալ ի քաղաքն Կարնոյ, քայց որ ծովու եր սահման... արդեւ զնոսս յընթացից իւրեանց (անդ, էջ 55): Այս նախադասութիւնը կը յիշեցնէ նոյն պատմագիրին Աւնիկի մասին գրածը (անդ, էջ 80). «Ի՞նչն է (Տուղրիկ) յընդարձակ դաշտն Բասենոյ առ անառ ամրոցան որ կոչի Աւնիկ, ... եւ անցեալ առ նովու դալ ի գլուխն Բասենոյ, մերձ ի դեօզմ՝ որ կոչի Դուն: Եւ երկալ անառ սակաւ արածը յանդէսս ի վերայ գահին որ հայի ի Կարնի, ետես զքաղաքն վառեալ ամենայն պատրաստութեամբ... դարձաւ անդրէն»: Ուրեմն Լաստիվերացիին համար այդ երկու անունները համադրելին: Իսկ Շապուհ Բագրատունիի պատմութեան մէջ Վաղարշաւան կը նոյնանայ Բասենի հետ. «Եւ էառ (Մմբատ) զամրոցն զԵրնջակոյ եւ զԱլաշկերտ եւ զՎաղարշաւան, որ է Բասէն» (Պատմ. էջ 117):

Բողբերդ, Սերիոս Բագրեւանդայ եպիսկոպոսէն Բողբերդահալ⁵², Ժողովուրդին աւելի հասկանալի սակայն համադր յորջորջումով մը: Իսկ իններորդ դարուն նա կը ներկայանայ իբրեւ պաշտօնական Աւանը Բասենի, Մովսէս Սորենացիէն այսպէս յորջորջուած. տասներորդ դարուն Կոստանդին Ծիրանածիլնի մօտ ստացած է սամկլին սիրելի Աւնիկ կերպարանքը, եւ այս Ժողովուրդական յորջորջումն իբր յատուկ անուն կը մնայ տիրապետող մինչեւ ԺԶ. դարու սկիզբը: Այսպէս կը ներկայանայ, ինչպէս տեսանք, Լաստիվերացիի մօտ. այսպէս կը ճանչնան Շերեֆեդդին, Կլաւիտոյ եւ Թոմաս Մեծօփեցի եւն: ԺԶ. դարէն սկսեալ Աւնիկ հռչակաւոր անունն ալ մոռացութեան կ'ենթարկուի եւ անոր փրատակներուն վրայ կը կանգնի նոր անուն մը օտար՝ Հասանկալէ:

(Վերջ:) Հ. Պ. Տէր-ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ՄԱՐԿՈՍԻ ԱՆՆՈՒԹԻՒՆԸ ԿԵՐԹՈՒՆԸ
ՎԵՐՋԵՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՎ ԵՐԵՎԱՆԻ ԹԵՄԵՆՈՒԹԵԱՆ

Մարկոսի Աւետարանի ԺԶ. 9—20 համարները ցայսօր ծանօթ են հայերէն վեց զանազան թարգմանութիւններով: Առաջին խումբը կը ներկայացնէ Չօհրապեան Աստուածաշունչի հրատարակութեան բնագիրը¹, որ ամէնէն ընդհանրացածն է, երկրորդն է Վիեննայի Միխիթարեան Մատենադարանի Թ. 342 ձեռագիր աւետարանի խմբագրութիւնը², որ լեզուէն դատելով հնագոյն թարգմանութիւնն է, երրորդ խումբը

⁵² Ըստ Ալիշանի Բողբերդահալ տակաւին. կը յիշուի ԺԴ. դարուն. Փրոբնտացի Սրատապերն վաճառականութեան յամի իբր 1335, ի տեղագրութեան ճանապարհի կարտանայ՝ յԱյսոյ շահաստանէ Հայոց կիլիկիոյ՝ մինչեւ ցԴաւրէժ Ատրպատականի յիշէ յետ Կարնոյ եւ Բաղանեաց (Հասանկալ), զայս հանգոյց Սերիոսէ յիշեալ Polorbecche կոչելով (Այրարատ, էջ 25): Դժբախտաբար մեզ հնարաւոր չեղաւ ձեռք ձգել այդ գրութիւնը, որով ի վիճակի չենք հաստատել թէ որքան ստուգութիւն ունի Ալիշանի մերձեցումը Քէօփրիւքէօյի համար: Ալիշան հաւանաբար ընկալեալ կարծիքին հետեւելով այդ մեկնութիւնը տուած է:

¹ Տղ. Վենետիկ 1805, էջ 682:
² Հ. Պ. Տէր-Պետեան, Մարկոսեան Աւետարանի ԺԶ. 9—20 համարները Հայոց քով: Յուշարձան գրական Ժողովածու. Վիեննա 1911, էջ 374 բ:

կը կազմեն Վենետիկի Միխիթարեանց Թ. 1230³ եւ Էջմիածնի Թ. 37⁴ գրչադրերը, չորրորդ՝ Էջմիածնի Թ. 36⁵, հինգերորդ՝ Վիեննա Թ. 442 եւ 463⁶, վեցերորդ՝ Վիեննա Թ. 450⁷: Հինգերորդ եւ վեցերորդ խումբը թարգմանութեան փորձեր են լատին Աստուածաշունչէն Միարանոզ Եղբարց շրջանին:

Մարկոսի Աւետարանի այս ԺԶ. 9—10 համարները կը կազմեն Աւետարանի կանոնական կամ սովորական վերջաւորութիւնը: Սովորական կ'անուանենք, որովհետեւ կան նաեւ բազմաթիւ հայ ձեռագիրներ, որոնց մէջ Մարկոսի այս ԺԶ. 9—20 համարները բոլորովին դուրս թողուած են, վերջակէտը գնեւ ԺԶ. 8 համարի «զի երկնչէին» բառէն հտքը⁸:

Յոյն քանի մը ձեռագրերու մէջ Մարկոսի այս սովորական վերջաւորութիւնէն զատ կամ անոր տեղը կը գտնենք ուրիշ կարգի աւանդուած վերջաւորութիւն մը⁹: Նոյնը կայ նաև ինչ ինչ Խպտական, Հարկեան-Ասորի եւ Սահրազական ձեռագրերու մէջ¹⁰: Ասոր հայերէն թարգմանութիւն մը ցայսօր անձանօթ էր:

Այս պատճառով ալ մասնաւոր ուշադրութիւնս դրաւ թաւրիզի Հայերէն Չեռագրաց Ցուցակին մէջ էջ 88¹¹ ծանօթագրութիւն մը, ուր Հ. Աճառեան ընթերցողի ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ գրչագիր աւետարանի մը Ղուկասու նորաձեւ վերջաւորութեան մը վրայ:

Չեռագիրն է Աւետարան, Թ. 17 (Մասնաւոր անձանց 26 × 17.5 × 2 հրմ. մեծութեամբ, անթուական. ամէն դէպքին ԶԶԴ (1535) թուականէն շատ յառաջ գրուած, խոշոր բոլորակի, անկազմ, բոլորովին քայքայած վիճակի մէջ, որ «կարելի է միայն հատակոտոր համարել», գրիչն անձանօթ. «Չեռագիրս մինչեւ 1904 ամառը կը գտնուէր Թաւրիզի մօտիկ Մուսամբար գիւղի Աներե-

³ Հ. Սուրբեան, Բաղմալէկ 1878, էջ 212:
⁴ Մ. Տէր Մովսէսեան, Պատմութիւն Ս. Գրոց հայկական հին թարգմանութեան (տուսերէն), էջ 202:
⁵ Մ. Տէր Մովսէսեան, անդ, էջ 132—135:
⁶ Հ. Յ. Տաշեան, Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Միխիթարեանց ի Վիեննա, 1895, էջ 910 եւ 937:
⁷ Հ. Յ. Տաշեան, անդ, էջ 921:
⁸ Չօհրապեան, Աստուածաշունչ, էջ 682, ծանօթութեան մէջ:
⁹ D. E. Nestle, Novum Testamentum Graece, Stuttgart 1945¹⁸, էջ 137:
¹⁰ M. J. Lagrange, Evangile selon Saint Marc, Paris 1942, էջ 457—458:
¹¹ Տղ. Վիեննա 1910:

ւոյթ կոչուած մատուցին մէջ, իսկ այժմ սեպհականութիւնն է Պր. Արմենակ Աղասեանի, որ մովէ բորբոքուելով վառած ժամանակ ազատած է սոյն ձեռագիրը եւ տուն բերած է»:

Բարեբախտաբար Ղուկասու այս նորանշան վերջաւորութեան բնագիրը ամբողջապէս հրատարակուած է ցուցակին մէջ, էջ 88:

Ամենեւին տարակոյս չի վերցնել, թէ Ղուկասու աւետարանի վերջը անցուած այս կտորը, ուրիշ ազգերու քով արգէն շատոնց ծանօթ Մարկոսի կարգ ըսուած վերջաւորութիւնն է, որուն հայերէն թարգմանութիւնը ցայսօր չէր գտնուած:

Ահաւասիկ բնագիրը յոյն¹², ասորի¹³ եւ լատիներէն¹⁴ թարգմանութիւններու հետ համագրուած:

«Եւ զամենայն համառատագոյն պատմեցին այնցիկ որք էին ընդ Պետրոսի: Յետ այսորիկ ինքն Յիսուս յարեւելից մինչեւ ի մուսու արեւու առաքեաց եւ ետ ի ձեռս նոցա գաստուածային զանապական քարոզութիւնն յախտեցական փրկութեան ամենայն արարածոց յախտեանս ամէն:»

Πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐζήγγειλαν. Μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς (νοմանք + εφανη) ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι (νοմանք μεχρὶ) δὺσεως ἐξεπέστελεν δι' αὐτῶν τὸ ἱερόν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου σωτηρίας (νοմանք + αμην).

Ըստ Վիեննայի Միխիթարեանց Թ. 1230³ եւ Էջմիածնի Թ. 37⁴ գրչադրերը, չորրորդ՝ Էջմիածնի Թ. 36⁵, հինգերորդ՝ Վիեննա Թ. 442 եւ 463⁶, վեցերորդ՝ Վիեննա Թ. 450⁷: Հինգերորդ եւ վեցերորդ խումբը թարգմանութեան փորձեր են լատին Աստուածաշունչէն Միարանոզ Եղբարց շրջանին:

Omnia autem quaecumque praecepta erant eis, qui cum Petro erant, breviter exposuerunt. Post haec et ipse Iesus adparuit et ab oriente usque in occidentem misit per illos sanctam et incorruptam praedicationem salutis aeternae. Amen.

Ինչ ծանօթագրութիւն ունի հայ թարգմանութիւնը յոյն, ասորի եւ լատին բնագիր-

¹² Nestle, անդ, էջ 137:
¹³ J. White, Oxonii 1778: Ասորիերէն բնագիր համար մասնաւոր շորհակալութիւն կը պարտի Հոովմի Biblica հաստատութեան:
¹⁴ Lagrange, անդ, էջ 458: